

KÉRI KATALIN

*Leánynevelés
és női művelődés*

az újkori Magyarországon

(nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)

KRONOSZ KIADÓ

Kéri Katalin

LEÁNYNEVELÉS ÉS NŐI MŰVELŐDÉS
AZ ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

KÉRI KATALIN

LEÁNYNEVELÉS ÉS NŐI MŰVELŐDÉS
AZ ÚJKORI MAGYARORSZÁGON

(nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)

Pécs, 2018

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában

2018-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978 615 6027 77 1

A kéziratot lektorálták:

NÉMETH ANDRÁS
KELEMEN ELEMÉR
MANN MIKLÓS

Olvasószerkesztő:

BELLUS IBOLYA

© Ambrusné Kéri Katalin
© Kronosz Könyvkiadó Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	13
BEVEZETÉS	15
A könyv tárgya	15
Elméleti keretek	17
Alapkérdések	22
A kutatás helyszínei	23
Források	25
Módszerek	27
I. A NŐ- ÉS LEÁNYNEVELÉS-TÖRTÉNET HISTORIOGRÁFIÁJA ÉS FŐBB FORRÁSAI	
A NŐTÖRTÉNET KUTATÁSA	31
Történettudomány, nőtörténetírás	31
A nőtörténeti kutatások főbb korszakai és jellemzői	34
A kutatások tematikájának kiszélesedése	37
A nőtörténeti kutatások eredményei és produktumai	38
Átfogó nőtörténeti munkák	38
Életrajzok, enciklopédiák híres nőkről	41
Forrásgyűjtemények, bibliográfiák	43
Az egyes országok nőtörténetét bemutató főbb kutatások és publikációk	45
Nőtörténeti kutatások és művek Magyarországon	58
TENDENCIÁK ÉS EREDMÉNYEK A LEÁNYNEVELÉS-TÖRTÉNET KÜLFÖLDI ÉS HAZAI KUTATÁSÁBAN	63
Neveléstörténet és leánynevelés-történet	63
Külföldi kutatások és forráskiadások	64
A kezdetek	64
Átfogó művek	65
Kutatások egyes országokban	66

Nagy-Britannia	66
Franciaország	67
Németország, Ausztria és Svájc	72
Spanyolország	75
Az amerikai kontinens országai	78
Az USA és Kanada	78
Latin-Amerika egyes országai	82
Művek és kutatások a nőnevelés történetéről Magyarországon	83
A NŐTÖRTÉNET ÉS LEÁNYNEVELÉS-TÖRTÉNET FORRÁSAI	96
A forrásokról általában	96
A nőtörténet írásos forrásainak főbb csoportjai	97
Querelle des femmes	97
További írott források	102
Tárgyi források a nőtörténeti kutatásban	104
Szóbeli emlékek	105
Egy kiemelt forráscsoport: a női sajtó	105
A női újságok megjelenése Európában és Amerikában	106
Női lapok a 19. századi Magyarországon	111
Egyéb hazai lapok a nőkről	118
II. A KUTATÁS KERETEI: VÁZLAT AZ ÚJKOR TÁRSADALOM- ÉS NŐTÖRTÉNETÉRŐL	
TÁRSADALOMTÖRTÉNETI BEVEZETÉS	125
Változások küszöbén: a 17. századi Európa gazdaság-, népesedés- és társadalomtörténetének fő jellemzői	125
Európa és Magyarország a 18. században	129
A nők száma és aránya a 18. századi magyar társadalomban	131
Európa népesedési mutatói és a városiasodás jellemzői a 19. században	134
A népességszám alakulása, a női lakosság adatai a 19. századi Magyarországon	138
A NŐEMANCIPÁCIÓS TÖREKVÉSEK	143
A nőemancipációval kapcsolatos alapfogalmak	143
Az emancipációs mozgalmak korszakolása	145
A nők jogi helyzete	148
Politikai jogok	151
Nőegyletek	159

III. AZ ESZMÉNYEK ÉS A VALÓSÁG DICHOTÓMIÁJA: NŐI ÉLET, LEÁNYNEVELÉS A KORA ÚJKORBAN ÉS A FELVILÁGOSODÁS IDEJÉN

MŰVEK A NŐKÉRDÉSRŐL ÉS LEÁNYNEVELÉSRŐL

A 17–18. SZÁZADI EURÓPÁBAN	171
Eszmetörténeti háttér	171
A 17–18. század eszmei irányzatai	171
A pedagógiai gondolkodásra ható főbb szellemi irányzatok	176
Fontos művek a nők tanulásáról, művelődéshez való jogáról	178
Művek a 17. századi Franciaországban	178
Nőkről szóló irodalom Angliában a 17–18. században	185
Művek a nőkérdésről Itáliában	189
Német nyelvű művek a nőkről a 18. században	192
Francia írások a női jogokról a felvilágosodás századában	197
Rousseau gondolatai a leánynevelésről	202
Rousseau nőnevelési gondolatainak továbbvivői	204
Rousseau nőnevelési gondolatainak kritikája	206
18. századi spanyol művek a nőnevelésről	209

NŐI ÉLET, LEÁNYNEVELÉS A 17–18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON	213
A kezdetek: leánynevelés a középkori Magyarországon	213
Női élet, mindennapok a kora újkorban	214
Korai hazai források a nőkről és tanuláshoz való jogukról	218
Művelt asszonyok és neveltetésük emlékei	224

HONI MŰVEK ÉS VITÁK A LEÁNYNEVELÉSRŐL ÉS NŐI MŰVELŐDÉSRŐL

A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN	235
A felvilágosodás eszméi Magyarországon	235
A női művelődés új formája: az olvasás térhódítása	238
Irodalmi művek nőképe	244
Külföldi tanácsadó könyvek magyar fordításai és átdolgozásai	251
A hazai nőmozgalom korabeli dokumentumai; a nemesi életvitel kritikái	255
A leánynevelésről, női művelődésről szóló újságcikkek	261

KÜLFÖLDI ÉS HAZAI LEÁNYISKOLÁK A 17–18. SZÁZADBAN	265
A leányoktatás kiterjesztésének háttere	265
Magánnevelés vagy iskola?	266
Leányiskolák és műveltségi mutatók a 18. században	267
Franciaországi leányiskoláztatás a 17–18. században	270
A 17–18. századi erdélyi és magyarországi leányiskoláztatás	272

IV. LEÁNYNEVELÉS A „HOSSZÚ 19. SZÁZADBAN”: VÉLEMÉNYEK, VITÁK ÉS ISKOLÁZTATÁSI ADATOK

VÉLEMÉNYEK A NŐRŐL, HIVATÁSÁRÓL ÉS A LEÁNYNEVELÉSRL

A 19. SZÁZADBAN	283
Külföldi eszmetörténeti irányzatok, meghatározó művek nőképe	283
Fogalmi alapvetés	283
Művek a nőemancipáció előmozdításáról	287
A pozitívizmus és hatásai	289
A nőellenes művek kritikusai: Jenny P. d’Hericourt és követői	291
Néhány keresztény szerző véleménye a nőkről	293
Az evolúciós tanok és hatásuk a nőképre és a leánynevelésre	295
Szocialista és szociáldemokrata szerzők a nőkről	301
Charlotte Perkins Gilman és hatása	302
Külföldi írások a leánynevelésről a 19. században	304
Hazai írások a női lélekről és jellemről	309
Vélemények, viták a leánynevelésről Magyarországon	317
Sajtóviták a reformkorban	317
A leánynevelés ügye a születő pedagógiai irodalomban és szakmai fórumokon	327
Női olvasmányok és nemzeti szellemű nevelés	336
Az idegen szellemű nőnevelés további kritikája a korszakban	341
Források a leánynevelésről az abszolutizmus korában	344
Művek a leánynevelésről a dualizmus időszakában	349
Vélemények és adatok a női olvasókról a 19. század végén	355
Művek a nők hivatásáról a századvégén	363
Korabeli vélemények a női munkavállalásról	367
Nők ábrázolása a korabeli karikatúrákon	376
Karikatúrák a divatos és emancipált nőkről az újkorban	376
Gúnyrajzok a tanuló nőkről	382
A LÁNYOK ALSÓ FOKÚ ISKOLÁZTATÁSA A 19. SZÁZADBAN	385
Országos rendelkezések a század elején	385
Felekezeti leányiskola-alapítások a 18–19. század fordulóján	387
Leányiskolák Pesten és Budán a századelőn	389
Reformkori leányiskolák más helyszíneken: néhány példa	394
Pesti leánynevelő intézetek az 1840-es években	397
Törekvések a tankötelezettség általánossá tételére	399
Néhány adat az abszolutizmus időszakának leányiskoláiról	401
Alsó fokú leányoktatás a dualizmus korában	403
Műveltségi viszonyok és az oktatásügy mutatói	407

KÖZÉPSZINTŰ LEÁNYNEVELÉS	416
A téma főbb szakirodalma	416
Középfokú leányiskolák szervezése Európában	420
A fejlődés néhány jellemzője	420
A kibontakozás állomásai és sajátosságai egyes országokban	421
Külföldi leányiskola-típusok bemutatása a hazai művekben	430
A középszintű leányiskolák hálózatának kiépülése hazánkban	431
A kezdetek	431
A felsőbb leányiskolák	432
A tanítónőképzés	435
Más középfokú szakképzési formák	440
Sajtóviták és adatok a leánygimnáziumok létrehozásáról, a leány-érettségi vizsgáról	445
A leány-középiskolák 1916-os szabályozása	455
A NŐK EGYETEMI KÉPZÉSE	456
A téma irodalma	456
A nők egyetemre kerülése külföldi országokban	457
Külföldi hallgatónők említése a magyar forrásokban	462
Nők a hazai egyetemeken	466
Vélemények és követelések a reformkortól 1895-ig	466
A nyitás	471
Viták a századfordulón	472
Forrásadatok tudós nőkről Magyarországon	479
V. NÉHÁNY PROBLÉMATÖRTÉNETI CSOMÓPONT AZ ÚJKORI LEÁNYNEVELÉS ÉS NŐI MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN	
HÁZTARTÁSI, GAZDASSZONYI TEENDŐKRE NEVELÉS	487
A háztartási munkákról szóló források és kutatások	487
Az otthon és a családi élet magasztalása külföldön és Magyarországon	488
Hazai tanácsadó művek és háztartási eszközök a 19. század végén	493
A házas nő alakja a nemzetközi és hazai irodalomban	497
A házas nő idealizált alakjának kritikája	506
Háztartási munkákra, gazdasszonyi teendőkre nevelés	507
FELKÉSZÍTÉS AZ ANYAI SZEREPRE	520
A téma hazai és nemzetközi szakirodalma	520

Gazdasági-demográfiai változások az anya- és gyermekkultusz 18–19. századi kibontakozásának hátterében	522
Hazai vélemények az anyai szerepről a 17–19. században	525
Feleségek és anyák a dualizmus idején	539
Felvilágosító művek a gyermekgondozásról és nevelésről	547
Népességszabályozás; csecsemő- és gyermekvédelmi intézkedések a századfordulón	550
A NŐI TEST MŰVELÉSE ÉS A LÁNYOK EGÉSZSÉGNEVELÉSE	553
A témát érintő hazai és külföldi feldolgozások	553
Vélemények a nő fizikumáról és a férfi és női test különbségeiről	555
18. századi gondolatok	555
19. századi vélemények a női testről	559
Vélemények és adatok a lányok testi neveléséről és egészségvédelméről	565
Írások a 18. században	565
Vélemények a 19. század első felében	568
A 19. század második feléből való nézetek és az iskolai testnevelés kibontakozása	575
Iskolán kívüli női testedzés: a női sportok elterjedése	585
A női egészségvédelem és a divat összefüggései	592
 VI. ÖSSZEZÉS	
A KUTATÁS EREDMÉNYEI	603
Tapasztalatok a leánynevelés és női művelődés történetének kutatásáról	603
A nőkről íródott újkori európai források recepciója és hatása Magyarországon	605
A hazai nő- és leánynevelés fejlődéstörténetének főbb jellemzői	609
A problémátörténeti kutatások eredményei	613
A kutatás módszereinek értékelése és eredményeinek hasznosítása	616
A kutatás további lehetőségei	616
 ZÁRSZÓ	619
 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM	
Elsődleges források	621
Levéltári (kéziratos) források	621
Sajtótermékek	622

Nyomtatott források	623
Idegen nyelvű szövegek	623
Magyar nyelvű szövegek	630
Másodlagos források	646
Idegen nyelvű könyvek	646
Magyar nyelvű könyvek	675
Idegen nyelvű könyvfejezetek, tanulmányok, szócikkek	693
Magyar nyelvű könyvfejezetek, tanulmányok, szócikkek	701
Névmutató	723
Summary	743

ELŐSZÓ

1771-ben Marosvásárhelyen a lelkész szalonnás kamrájában tanították a lányokat, mert nem volt számukra hely a fiúknak fenntartott iskolában. A 20. század elején a magyarországi – köztük az erdélyi – lányok akár egyetemet is végezhetnek. Mi történt a hosszú 19. században, vagy – még tovább tágítva a vizsgálódás időkereteit – milyen út vezetett a 17–18. századi, kezdetleges intézményes szervezettségű kora újkori lányneveléstől a 20. század minden szinten kiteljesített nőoktatásáig?

A *Magyar Pædagogia* egyik 1895-ös számában az Országos Nőképző Egyesület Önképzőköre pályázatot írt ki *A nőnevelés és oktatás története Magyarországra a millenium évéig, különös tekintettel Veres Pálné Beniczky Hermin működésére* címmel.¹ Kifejezetten hangsúlyozták, hogy a mű az akkori történetírás színvonalán álljon, és pályadíjként 1000 korona jutalmat tűztek ki. Nincs róla ismeretünk, hogy megszületett-e ez a 10–15 ívnyi, magyar nyelvű munka, mindenesetre Török István néhány évvel később azt írta ugyanennek a folyóiratnak a hasábjain, hogy a 17–18. századi leánynevelés történetének a megírása, egyáltalán az adatok összegyűjtése még várat magára, pedig véleménye szerint „érdemes volna egy kis időt szentelni a gyűjtésre, hogy hiteles adatokból állíthassa össze valaki leánynevelésünk képét az elmúlt századokról”.²

Török István sorai óta nagyot változott a hazai nőnevelés-történeti kutatások helyzete. A 20–21. század számos magyar neveléstörténésze mérhetetlenül sokat tett azért, hogy neveléstörténetünknek ezt a területét jobban megismerhessük. Kutatási eredményeimet az ő műveikből kiindulva, azokból ihletet és ösztönzést merítve, rájuk támaszkodva értem el és teszem közzé; reményeim szerint új nézőpontokkal és új forrásadatokkal gazdagítva, szintetizáló igénnyel áttekintve az eddigi neveléstörténeti ismereteket, közelítve a hazai és külföldi neveléstudomány, a történettudomány és a nőttörténetírás ismeretanyagához.

¹ Rosenberg Augustza: Pályázat a nőnevelés történetének megírására. *Magyar Pædagogia* 1895. 4. évf. 607.

² Török István: Adatok leánynevelésünk történetéhez. *Magyar Pædagogia* 1901. 10. évf. 483. (A korabeli forrásokból idézett szövegeket, újságcímeket a könyvben mindvégig eredeti helyesírással közlöm.)